

NAHÇIVAN'IN ESKİ SANAT ALANLARININDAN<sup>1</sup>

## THE ANCIENT ART OF NAKHCHIVAN

## ДРЕВНЕЕ РЕМЕСЛО НАХЧЫВАН

Togrul HALILOV\*

## ÖZ

Makalede Nahçıvan'da kemikçiliğin, taş işlemenin ve seramikçiliğin durumu tartışılmıştır. Kemikçilik ve seramikçiliğin Nahçıvan'ın en eski sanat alanları olduğu tespit edilmiştir. Seramik ve kemik ürünlerinin boyutu, biçimi, üzerindeki desenleri (yapıldığı malzeme ve teknolojisinin farklılıklarına rağmen) birbirinden farklıdır. Nahçıvan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kaplar sofraya veya mutfak seramiği olmak üzere iki gruba ayrılır. Onların benzerleri Güney Kafkasya ve Ortadoğu'daki aynı çağın yapılarında, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun arkeolojik materyallerinde bulunmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Nahçıvan, Kemikçilik, Seramikçilik, Taş İşleme

## ABSTRACT

The article studies the bone development, stone craft and pottery in Nakhchivan. It was detected that bone development and pottery was one of the ancient craftsmanship areas in Nakhchivan. The bone and pottery products differed from one another in their size, shape, ornaments on them, the material they were made of and the technology. The pottery products made by Nakhchivan potters were divided into two groups - welfare and kitchen ceramics. Their similar products can be found in the South Caucasus and the Middle East in the same period, and among the archaeological materials found in the Urmia basin and Eastern Anatolia.

**Key Words:** Nakhchivan, Bone Development, Pottery, Stone Working

## АННОТАЦИЯ

Гончарство, Обработка кости, Обработка камня это область древнее ремесло Нахчыван. В статье рассказывается об этом искусстве. Нахчыван

<sup>1</sup> Bu çalışma Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı himayesindeki Bilimin Gelişmesi fonunun mali yardımı ile gerçekleştirilmiştir – Grant № EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5

\* AMEA Nahçıvan Bölümü. Email: x.toqrul @ gmail.com  
10.17498/kdeniz.311399

являлось важным центром ремесла как и другие регионы Азербайджана. Форма, структура, узоры гончарная материала в зависимости от продукта и технология отличаются друг от друга. Скертная или кухонная посуда керамики, глины блюдо приготовленное Нахчыванским гончаром разделяется на две группы. По исследованиям объясняется, что в этот период украшения керамики разработаны геометрических, животных, растительных и т.д. узоры. Они представляют с собой простые и сложные композиции. В соответствии с рисунком они распространились по разным странам наряду с Азербайджаном. В дополнение к открытию других культур с аналогичными характеристиками для местных моделей в украшение людей различных религиозных и идеологических взглядов региона оказались сходными. Было доказано, что каждый узор имеет глубокий смысл.

**Ключевые слова:** Нахчыван, Обработка кости, Гончарство, Обработка камня

## GİRİŞ

Naхçıvan Özerk Cumhuriyetinin eski ve zengin tarihi vardır. Naхçıvan Özerk Cumhuriyetinin topraklarında yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan maddi kültür örnekleri bunu kanıtıyor. Arkeolojik kazılar sırasında bulunan çeşitli biçimli arkeolojik bulgular (emek aletleri, silahlar, süs eşyaları vb.) bu topraklarda eskiden insanların çeşitli sanat alanları ile uğraşdığını kanıtlayır. Seramikçilik ve kemikçilik bu türlü eski sanat alanlarındandır.

### 1. Kemikçilik

Kemikçiliğin tarihi Palaeolitik çağından (Kaba Taş çağı) başlanır. Naхçıvan Özerk Cumhuriyetinin topraklarında en eski kemik ürünler Orta Paleolitik çağına ait Kazma mağarasında bulunmuştur. Bu yerleşim yeri 1983 yılında M.M. Hüseyinov ve E.Q.Caferovun yönetimindeki paleolitik arkeolojik araştırması sırasında bulunmuştur. 1987-1990 yılları arasında yerleşim yerinde E.Q.Caferovun, 2008-2011 yıllarında ise A.E.Zeynalovun yönetimi altında arkeolojik kazılar yapılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırma sırasında Kazma mağarasından işlenmiş iki kemik malzeme bulunmuştur. Onların birinin ucu tam sonuna kadar, biri ise kısmen deşilmiştir. Tam deşilen kemik ceylanın aşık kemiği olmuştur .

Naхçıvan'daki Kalkonitik çağına ait I Kültepedenin Kalkonitik çağı tabakasından kemikçilik sanat alanı ile ilgili arkeolojik malzemeler bulunmuştur (Абибуллаев, 1982: 65). Onları biz ve iğneler, kaşovlar ve diğer arkeolojik malzemeler oluşturuyor. Bizleri hazırlamak için hayvanın namlu kemiği dikey parçalanmış ve ucu sivri el tutan bölümü pürüzsüz yapılmıştır.

Naхçıvan'daki Erken Tunç çağına ait yerleşimlerden işçi aletleri ile yanı sıra kemikten yapılmış ok uçları da bulunmuştur. I Kültepe (Habibullayev, 1959: 53), II Kültepe (Seyidov, 2003: 102) yerleşimlerinden bulunmuş kemik ok uçlarının benzerleri Kobustan (Muradova, 1979: 73, 74), Babaderviş (Кушнарева, Чубиншвили, 1970: 175) , Karaz (Коşay, Turfan, 1959: 394) yerleşimlerinde tesbit olunmuştur. Erken, Orta ve Son Tunç çağında Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde

olduğu gibi Nahçıvan'da da metalürjinin gelişimi ile ilgili olarak kemikten yapılmış iş aletleri ve silahlardan kullanılma azalmıştır. Bu döneme ait kemik malzemeler (ok uçları, iş aletleri) I Kültepe (Абибуллаев, 1982: 153), II Kültepe, Kızılburun (Aliyev, 1977: 95, 96) yerleşimlerinde bulunmuştur. Kemik biz ve iynelerin, ip eyirmek için yapılmış aletin benzerleri Üzerliktepe (Кушнарева, Чубиншвили, 1970: 110), Göytepe (Brown, 1951 p. 13) ve diğer yerleşimlerde bulunmuştur. İp egirmek için yapılmış alet büyükbaş hayvanın epifizinden yarımşar biçimde kesilmiş ve ortasında ikili delik açılmıştır.

## 2. Taş İşleme

Bu sanat alanının tarihi paleolitik çağından başlayıp, sonraki dönemlerde de olmuştur. Tüm tarihi çağlarda insanlar obsidyen, çakmaktaşı vb. gibi taşları kullanarak iş aletleri ve silahlar yapılmıştır. İlk basit iş aletleri balta, kaşağı ve biz olmuştur. Sonraki dönemlerde balta, kaşağı ve bizle yanısıra insanlar taştan habbe (tane) taşı, sürtgeçler (rende), kurulum orak dişleri vb. gibi yeni türlü iş aletleri, ok uçları, boncuklar vb. yapmışlardır. Habbe (tane) taşları iki gruba ayrılıyor. Birinci gruba dahil olan habbe (tane) taşları kayık biçimli yapılmıştır. Bunların oturacağı yarı dairesel, üst kısmı çukur yapılmış, her iki taraftan uçları yukarıya doğrudur. İkinci gruba oval biçimli habbe (tane) taşları dahildir. Oval biçimli habbe (tane) taşlarının üst bölümü yassı, oturağı kabarık yapılmıştır. Sürtgeçler (rendeler) uzun biçimde yapılmıştır. Bu arkeolojik malzemelerin kullanılan yüzü yassı, kullanılmayan yüzü ise kabarıktır. Çoğunun uçları yarı dairesel yapılırsa da bazıları biraz kabarıktır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki Kazma mağarasında bulunmuş M.Ö. 80-90 bin yıla ait (Джафаров, 1992: 270 - 274). musteriye ve levallasiyen sivrî uçluktardan, kaşağılardan, bıçaklardan oluşan arkeolojik bulgular teknik ve tipolojik özelliklerine göre Azih ve Taglar mağaralarında bulunan taş emek aletleri ile benzerlik teşkil etmektedir (Djafarov, 1989: 89 - 95).

## 3. Seramikçilik

Seramikçilik-gilin özel formaya düşürülmesi ve özel pişirilmesi ile ilgili sanat alanıdır. Bu sanat alanı ile öncelikle (neolitik ve kalkoniitik çağlarında) bayanlar uğraşmışlardır. Seramikçiler tarafından yapılmış küpe, kase, çömlek ve b. türlü kaplar tarım, sofraya ve ya mutfak seramikası olmaq üzere iki ana gruba ayrılıyorlar. Kil kaplar boyutu, biçimi, üzerindeki desenleri, hazırlandığı malzeme ve teknolojisine göre birbirinden farklıdır. Bu sanat alanındaki teknolojik sürecin araştırılmasında bize yardımcı temel maddi kültür örnekleri seramik fırını ve kil kaplar oluşturuyor. Yapılan arkeolojik kazılar sırasında Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde olduğu gibi (Асланов, Ваидов, Ионе, 1959: 44, 45; Oruçov, 1989: 31) Nahçıvan'da da seramik fırının kalıntıları tespit edilmiştir. Bunların ancak düşük bölümü iyi kalmıştır. Tüm fırınların kap biriken kısmı tamamen dağılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında Nahçıvan'daki II Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağına ait VII, XI inşaat katından dikdörtgen biçimli, bir kameralı seramik fırının kalıntıları bulunmuştur (Сеидов, 1993: 24, 123). Bu yerleşim

yerinin VII inşaat katından bulunmuş benzersiz seramik fırının kalıntılarına şimdilik Güney Kafkasya arkeolojik yerleşimlerinde rastlanmamıştır.

### 3. 1. Kil kapların yapımı

Seramik sanatının önemli konularından birini çeşitli biçimli kil kapların nasıl yapıldığını öğrenmek oluşturuyor. Kapların yapılmasında ve süslenmesinde işçi aletleri önemli bir yer tutuyor. Seramikçi emek aletinin yardımıyla yaptığı kabın üzerini bir anlamda, çeşitli biçimli desenlerle süslemiştir. İhtimal vermek olur ki, kapların nakışlanmasında kullanılan işçi aletleri taştan, kemikten, ağaçtan ve metalden yapılmıştır. Ağaç aletlerin uzun süre toprağın altında kalabilmesi sonucunda şunlar günümüze kadar gelip ulaşmamıştır.

Nahçıvan seramikçileri tarafından kil kapların yapımında emek aletleri ile yanı sıra seramikçiler tarafından kilin yoğrulması (hazırlamak), kapların kurutulması alanındaki teknolojik gelişmeler de önemli yer tutmaktadır. Kapların yapımı teknolojisine dikkat edersek görürüz ki, öncelikle üretim için yararlı olan kaliteli kum bulunmuştur. Kumun yapısının sağlam ve kaliteli olmasına önem verilmiştir. Bu nedenle çeşitli kilden yapılmış kapların içeriği birbirinden farklı olmuştur. Kapların yapıldığı kilin kaliteli olmasını artırmak için onun bünyesine saman, iri ve küçük kum taneleri katılmıştır. Yüksek kaliteli kilden yapılmış kaplar daha çok yararlı olmuştur. Kapları üretirken onların biçimlerine özel dikkat edilmiştir. Kabı belli biçimde yaptıktan sonra onu fırında bişirirken çatlamaktan korumak için özel yöntemler kullanılmışlardır. Önce kabı birkaç gün gölge yerde bırakıp hafif kurutmuşlardır. Sonra kabı çeşitli sıcaklığında bişirmişlerdir. Kaplar orta sıcaklıkta (çok yüksek olmayan sıcaklığında) bişirilerken onun üzeri ve içerişi hisle kaplanmış. Yüksek sıcaklığında pişirilmiş kapların çoğunluğunu çatlamaktan korumak için şüyürlemişlerdir. Bişirilme sırasında herhangi bir biçime alınmış kap oksitleyici kimyasal prosesin etkisinden çeşitli renkli olmuştur. Bu zaman kabın dış yüzeyi karalmış, iç yüzeyi ise karbon birleşmesinin etkilememesi sonucunda açık renkli kalmıştır. Kabın bişirilmesi sırasında onun çeşitli renklerde olmasında gilin içerdiği demir tuzları da büyük önem taşımıştır. Bişirilme sürecinde tüm demir tuzları ve diğer birleşikler demir oksidine çevrilerek kabın boyanmasını (renglenmesini) etkilemiştir. Kapların boyanmasında boyak otları ve çeşitli mineraller de kullanılmıştır. Markans oksidinden kestane, bakır oksidinden yeşil, demir oksidinden sarı, kobalt oksidinden mavi renkler alınmıştır.

Nahçıvan seramikçileri tarafından kil kapların yapımında uygulanan temel aşamalardan birini onların süslenmesi oluşturuyor. Kapların üzerindeki konsentrik daireler fırın çarkının, kazıma, basma, yapma, mühürleme vb. yöntemi ile vurulmuş desenler ise ustaların çeşitli emek aletleri kullandıklarını kanıtlıyor. Kapların süslenmesinde kullanılan geometrik desenler basit ve karmaşık yapıları olmak üzere iki ana gruba ayrılıyorlar. Basit geometrik desenlerden dalgalı, düz ve kırık çizgiler daha çok yaygındır. Birleşik geometrik desenler daire, romb, dörtgen ve üçgenlerin kombinasyonundan oluşuyor. Bu geometrik desenler Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin yaşam tarzı, dini-ideolojik görüşleri ve seramikçilerin bu alandaki işçilik alışkanlıkları ile ilgilidir. Kabın üzerinde bulunan desenlerin ince ve düzenli

olmasında seramikçinin kullandığı desenleme araçlarının mükemmelliği önemli yer tutuyor.

### 3. 2. Neolit ve Kalkolitik çağında seramikçilik

Nahçıvan'ın Neolit ve Kalkolitik çağı kil kapları saman karışımı olan kilden yapılmıştır. Bunlar esasen açık pembe, kırmızı, bazen ise gri renkte yapılmıştır. Kapların süslenmesinde tümör yapma, memecikşekilli çıkıntılar, dairesel batıklar vb. kullanılmıştır. Bazı kapların üzeri daraçvari aletle süslenmiştir. Bu çağda aynı zamanda koyu renkli cilalı ve boyalı gil kaplar da yapılmıştır. Neolit çağına ait kil kaplar I Kültepe yerleşiminin 1''a'' tabakasında bulunmuştur (Habibullayev, 1959: 58) I Kültepe (Абибуллаев, 1982: 66, 68), Ovçulartepesi (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2010: 11-15), Halec (Seyidov, Bahşeliyev, Mahmudova, 2010: 68), Karatepe, Sürümcek (Bahşeliyev, Novruzov, 2010: 22, 23), Sederek (Seyidov, Bahşeliyev, 2011: 19, 32) vb. arkeolojik yerleşimlerinde Son Kalkolitik çağına ait boyalı kil kaplar bulunmuştur. Halec (Bahşeliyev, Seyidov, 2011: 77-86), Ovçulartepesi (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2008: 111-117) seramiğinin benzerleri Güney Kafkasya ve Ortadoğu'daki aynı çağa ait arkeolojik yerleşimlerde, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun arkeolojik bulgularında, özellikle Norşuntepe yerleşiminde bulunmuştur. Ovçulartepesi yerleşiminden bulunmuş bir grup kapların ağzının kenarında "Sioni tipli seramikler" gibi beşdişli tarakla maili nakış yapılmıştır (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2010: 12-14). Son Kalkolitik çağında ağzının kenarı çertme teknik yöntemle süslenmiş kil kaplar da yaygındır. Nahçıvan'la beraber olarak Ağrı dağı çevresindeki aynı çağın yerleşimlerinde bu tip pek kap bulunmuştur (Özfrat, Marro, 2003: 94).

### 3. 3. Erken Tunç çağında seramikçilik

Erken Tunç çağında kapların yapılması, süslenmesi Kalkolitik çağına kıyasla daha mükemeldir, kendi özelliği ile farklıdır. Bu dönemde Kalkolitik çağının desenleme yöntemi ve biçimleri korunup bulundurulursa da yeni nakışlanma motifleri de kullanılmıştır. Erken Tunç çağında Nahçıvan'da mevcut olmuş "Kür-Aras kültürü"ne ait kil kaplar boz, konur, siyah ve pembe renkli yapılmıştır, onlaqrın bir grubu parıldayanedek cilalanmıştır. Bu çağa aid kapların kilinin içinde iri ve küçük kum taneleri bulunuyor. İri kum karışımı olan kilden tarımda kullanmak için kil kaplar yapılmıştır. Erken Tunç çağının yerleşimlerini (I Kültepe, II Kültepe, Avcılar tepesi, Mahta Kültepesi, Halec, Erebyengice, Şortepe) birleştiren genel özellik şunlardan siyah cilalı, pembe astarlı kaplar ve yarımşar biçimli simgelerin bulunmasıdır. Bir grup araştırmacılar yarımşar biçimli simgelerin Kalkolitik çağına ait kapların üzerindeki tümör yapımların devamı olduğunu, onların üzerinde ufku deliyin yapılması ile oluştuğunu söylemişlerdir (Aşurov, 2002: 21). Bu çağın seramik bulgularının bir kısmında pişmemiş tabakanın olması ve bazı kapların üzerinde lekelerin kalması seramiğin yapımla teknolojisinde ve pişirme tekniğinde yüksek seviyenin olmadığını kanıtıyor. İnce duvarlı, iyi cilalanmış kapların yapılması seramiğin yapımla teknolojisinin ve pişirme tekniğinin geliştiğini kanıtıyor. Erken Tunç çağının özelliklerinden biri de kapların ağız kenarının dikdörtgen biçimde dışa çıkması, kapların iki taraftan iyice

sığallanaraq, dışarıdan ançoblanması ve elde yapılmış kapların oldukça simetrik, düzenli olmasıdır. Bu çağa ait kapların bazılarının ağız kenarlarının kaba (rels biçimde) yapılması Doğu Anadolu için karakteriktir. II Kültepe yerleşiminde bulunmuş bu türlü kapların benzerleri Göytenin Erken Tunç çağı tabakasından bulunmuştur (Bahşeliyev, 2007: 108).

Erken Tunç çağında kapların süslenmesinde oval ve ya yuvarlak batıklar, zig-zag işaretler, “S”, “L”, “M”, “Y”, spiral biçimli desenler, çizme ornamentler de kullanılmıştır. Üzeri oval ve ya yuvarlak batıklarla süslü kaplar I Kültepe, II Kültepe, I Mahta Kültepesi arkeolojik yerleşimlerinde bulunmuştur (Bahşeliyev, 2004: 50). I Kültepe yerleşiminden bulunmuş üzeri kabartma yöntemle "M" biçimli desenli kil kab (Абибуллаев, 1982: 133) Yanıktepe yerleşiminde bulunmuş bir grup kaplarla benzerlik oluşturmaktadır (Кушнарева, Чубиншвили, 1970: 89). I Mahta yerleşiminden üzeri çizme nakışlı pek kap bulunmuştur (Aliyev, Aşurov , 1992: 38-40). I Kültepe (Абибуллаев, 1982: 127), II Kültepe (Сеидов, 1993: 99) yerleşimlerinde tespit edilmiş üzeri zig-zag desenli kil kablar Güney Kafkasya (Кушнарева, Чубиншвили, 1970: 166), Ön Asyanın arkeolojik yerleşimlerinde bulunmuş (Sevin, Özfirat, Kavaklı: 2000: 852) kil kapların bir grubu ile benzerlik oluşturuyor.

#### **2. 4. Orta Tunç çağında seramikçilik**

Orta Tunç çağında Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da seramikçiliğin bağımsız ekonomik alanına dönüştürülmesi sonucunda seramik yapımı hayli gelişmiştir. II Kültepeden seramik mahallesi ve mükemmel yapıli seramik fırınlarının tespit edilmesi (Алиев, 1991: 38) kanıtlıyor ki, bu dönemde Kültepe yerleşim yeri önemli seramik merkezi olmuştur. Oradaki seramikçiler kendilerinin telabatını ödemekle birlikte, takas için de kil kablar yapmışlardır.

Orta Tunç çağının kapları kilinin rengine, yapısına ve süsleme tekniğine göre birbirinden farklı iki büyük gruba ayrılıyorlar. Birinci gruba pembe renkte pişirilmiş boya bezemeli gil kaplar içerir. Bu türlü kil kapların yapımı “Boyalı kaplar kültürü” ne aittir. “Boyalı kaplar kültürü”nün yayılma arealının gözden geçirirken görürüz ki, bu türlü kil kapların yapımı Nahçıvanla yanı sıra, Urumiye, Doğu Anadolu yerleşimleri için karakteristiktir. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde boyalı kapların bir kader az bulunmasına rağmen Nahçıvan'n Ort Tunc çağı yerleşimlerinden çok sayıda boyalı kab bulunmuştur. II Kültepe yerleşiminde kültürel tabakanın boyutuna rağmen araştırmacıların bir grubu "Boyalı kaplar kültürü" nu dört aşamaya ayırıyorlar (Aliyev, 1977: 43-89). İlk aşama için monokrom renkli (birrengli) boyalı kaplar karakteristiktir. Sonraki aşamada polikrom (çokrengli) boyalı kaplar geniş yayılmaya başlıyor. Monokrom (birrengli) boyalı kaplar kırmızı üzerine siyah renkle çizilmiş düz ve dalgalı çizgilerle süslenmiştir. Bazılarında (II Kültepe yerleşiminde bulunmuş) kırmızı boya üzerine beyaz renkli desenler çizilmiştir. Polikrom (çokrengli) boyalı kablarda daha gelişmiş ve karmaşık kompozisyonel desenlemeler yapılmıştır. Onlar zevkle süslenmesi ile farklılaşırlar. Desenler kapların gövdesinin yukarısını kapsayan turuncu-sarı ve beyaz üzerine, başlıca olarak siyah, kırmızı, bazen ise kahverengi, beyaz ve yeşil renkle çizilmiştir.

Kapların üzeri kırık hatlar, romb, üçbucakların arasında çizilmiş küçük daireler, insan, kuş ve hayvan resimleriyle süslenmiştir. Yaygın desenleme motiflerinden biri de, çift siyah çizgilerin arasına alınarak, birbirinin içerisinde yerleştirilmiş torlu üçgenlerdir. Şu döneme ait olan I Kültepe, II Kültepe, Şahtaktı, Nehecir, Yaycı, Çalhankale vb. yerleşimlerde bulunmuş polikrom boyalı kaplar Göytepenin D ve C (Brown, 1951: 21-22), Haftavantepenin V, VI (Edwards, 1981: 187, 237), Dingatepenin IV tabakasından (Hamilin, 1977: p. 126) elde edilen bir grup seramiklerle benzerlik oluşturmaktadır. Nahçıvan'da ve Doğu Anadolu'da polikrom boya bezemeli kaplar geniş yayılsa da Azerbaycan'ın diğer ilçelerinde, Gürcistan'da bu grup kapların tek-tek örnekleri bulunmuştur.

Orta Tunç çağının ikinci grup seramiği Erken Tunç çağına ait Kür-Aras kültürünün seramiğinin devamıdır. Erken Tunç çağında olduğu gibi gri ve siyah renkli, cilalı, cızma ve basma ornamentli kaplar yapılmıştır. Nahçıvan'da basma ornamentli (nakışla) süslenmiş ilginç kaplar Nehecir (Seyidov, Bahşeliyev, 2002: 68), II Kültepe (Алиев, 1991: 53) v.b. yerleşimlerinde bulunubtur. II Kültüpede bu tip kabın dulus fırında tespit edilmesi onların yerel ustalar tarafından üretildiğini kanıtıyor. Azerbaycan'da bu türlü seramiğin daha yaygın olduğu bölgeler Mil-Karabağ, Talış-Muğan, Kobustan ve Kuzey-Doğu Azerbaycan'dır.

### **2. 5. Son Tunç-Erken Demir çağında seramikçilik**

Nahçıvan'ın Son Tunç-Erken Demir çağı seramikleri Orta Tunç çağında olduğu gibi narin ve ya iri kum karışımı olan kilden yapılmış, gri ve pembe renkte iyi bişirilmiştir. Boz renkli kaplar genellikle basit, pembe renkliler ise boyalı yapılmıştır. Bu çağda seramik çarkının geniş kullanılması sonucunda emek verimliliği yükselmiş, ürün üretimi artmıştır.

Boz renkli kaplar dağlık topraklardaki arkeolojik yerleşimlerden (Kolani, Saridere, Hakkıxlık vb.) çok sayıda bulunmuştur. Onların yapımında Orta Tunç çağının gelenekleri zayıf kalmaktadır. Bu bölgedeki yerleşimlerde boyalı kaplar az, basit kaplar ise çok bulunmuştur.

Boyalı kaplar Araz çayı ve Nakçıvançay nehrindeki I Kültepe, II Kültepe, Şahtaktı, Kalacık, Yurdçu vb. yerleşim yerleri ve onlara ait olan nekropollerde çok sayıda bulunmuştur (tab. II, 13-21). Araz nehrindeki Son Tunç-Erken Demir çağına ait yerleşimlerden bulunan kil kapların yapımında Orta Tunç çağının gelenekleri daha fazla gözaltına alınmış ve geliştirilmiştir. Son Tunç çağında polikrom (çokrenkli) kaplar daha yaygındır. Onların nakışlanmasında, renglenmesinde kırmızı, siyah, sarı renkler kullanılmıştır. Erken Demir çağında ise boyalı kil kaplar genellikle (monokrom ) tek renkli yapılmıştır, daha çok kırmızıyı kullanılmıştır. Nahçıvan'daki Son Tunç-Erken Demir çağının boyalı kapları Güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve Urmiye havzasının seramiği ile benzerlik oluşturmalarına rağmen, bazı özelliklerine göre farklıdır. Bunun temel nedenlerinden biri Nahçıvan'da boyalı kapların bir grubunun yerli üretim ocaklarında, yerli seramikçiler tarafından yapılmışdır. Bu çağın yerleşimlerinde beyaz inkrustasiyalı kaplar çok az (I Kültepe, Qazhan) bulunmuştur. Beyaz inkrustasiyalı kapların az bulunmasının temel nedenlerinden biri Nahçıvan'ın bu tip seramik üretiminin temel merkezi

olmamasıdır. Orta Avrupa ve Küçük Asya'dan Çin'e kadar geniş bir alanda yayılmış beyaz inkrustasiyalı seramigin üretimi Azerbaycan'da Hocalı-Gedebey kültürü kavimlerine ait olmuştur.

Nahçıvan'ın Son Tunç ve Erken Demir çağı seramik ürünleri içerisinde kadeh, çanak, çömle ile beraber çaydanlık türlü kaplar da önemli yer tutmaktadır. Çaydanlıklar bir kural olarak kabarık gövdeli, dışa katlanmış ağız kenarlı, lüleli ve kulplu yapılmıştır. Onların bazılarının lüleyinin aksi tarafında kulp yerine delikli, kulakcıkşekilli çıkıntılar yapılmıştır. Şortepe, Qızılburun, I Kültepe, Şahtaktı, Nahçıvan ve b. nekropollerinde bulunan bu türlü çaydanlıklar (Bahşeliyev, 2004: 138, 139) biçim ve özelliklerine göre Tepehisar, Göytepe, Tepesialk (Aliyev, 1977: 68, 69) vb. çaydanlıkları ile benzerlik oluşturuyor.

Nahçıvan'daki Son Tunç ve Erken Demir çağa ait yerleşimlerden bulunmuş çanak, kase, çömlek türlü kaplardan farklı olarak çaydanlıklarda "Hocalı-Gedebey kültürü"ne ait özelliklerin görülmesi (tab. II, 15, 16) Son Tunç-Erken Demir çağında bu bölgede Ortadoğu kültürü ile yerel kültürlerin (Nahçıvan ve Hocalı-Gedebey kültürü) birbirine etkisini gösteriyor. Fikrimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, çaydanlık türlü kil kablarn temel üretim merkezi Nahçıvan ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile yanı sıra Urumiye havzası ve Doğu Anadoludur.

Nahçıvan seramikçileri tarafından Son Tunç-Erken Demir çağında kil kapların süslemesinde basma, çizme, çertme, konnellyur, zoomorf desenler, «Ş», «T», «M», «Y» biçimli süslemeler, tümör yapma ve dairesel batıklar, yuvarlak kabartmalar ve mantar biçimli çıkıntılar da kullanılmıştır. «Ş», «T», «M», «Y» biçimli desenler yerel seramikçiliğe mahsus süslemelerdir (tab II, 14). Mantar biçimli çıkıntılı yapılanlar (tab II, 12, 13, 14) ve konnellyur desenliler (tab II, 1, 18) beyaz inkrustasiyalı kil kabl gibi "Hocalı-Gedebey kültürü"ne aittir. I Kültepe, Kükü, Yurdçu, Kızılburun ve diğer Son Tunc-Erken Demir çağı yerleşimlerinden bulunmuş bu türlü kil kapların benzerleri "Hocalı-Gedebey kültürü"ne ait yerleşimlerin bir çoğunda (Mingeçevir, Genceçay, Kaçbulaq ve b.) tesbit olunmuştur.

## SONUÇ

Yapılan arkeolojik araştırma sonucuna dayanarak bunları söyleyebiliriz: Kemlikçilig, taş işleme ve seramikçilik Nahçıvan'ın en eski sanat alanlarındandır. Seramikçilikden farklı olarak kemlikçiligin ve taş işlemenin tarihi daha eskidir. Bu sanat alanlarının tarihi Orta Paleolit çağından başlar. Tunc çağından itibaren metalürjinin gelişimi ile ilgili olarak kemik ve taş aletler az kulanılsa da var olmuştur.

Seramikçiligin temeli Neolit çağında koyulmuştur. Nahçıvan seramikçileri çeşitli Neolitik çağından başlayarak çeşitli biçimde (boyasız ve boya beyalı, nakışlı ve nakışsız olmaq üzere) kil kabl yapımışlardır. Bunlar biçim ve özellikleri üzere farklı gruplara bölünüyorlar. Kabların çeşitli biçimlerle yapılmasında aid oldukları dönemin özellikleri ilgiçektir. Onların süslenmesinde seramikçinin işçilik



yeteneği ile yanı sıra dini ideolojik görüşümleri de önemli yer tutuyor. Nahçıvan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kablar yerel özellikle yanı sıra hep Güney Kafkasya, hep Ortadoğu, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu kültürlerine has özelliği vardır.

## KAYNAKÇA

- Абибуллаев О.А. (1982) Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР, Баку, ЭЛМ, 314 с.
- Aliyev V.H. (1977) Azərbaycan'da Tunç çağının boyalı kaplar kültürü. Bakü, Bilim, 163 s.
- Aliyev V.H., Aşurov S.H. (1992) Mahta Tunç çağı anıtları // Azərbaycan'da arkeoloji ve etnoqrafiya ilimlerinin son sonuçlarına ilişkin bilimsel konferansın malzemeleri. Bakü, s. 38-40.
- Алиев В.Г. (1991) Культура эпохи средней бронзы Азербайджана, Баку, ЭЛМ, 256 с.
- Aşurov S.H. (2002) Nahçıvan'ın İlk Tunç çağ seramigi. Bakü, Bilim, 157 s.
- Асланов Г.М., Ваидов Р.М., Ионе Г.И. (1959) Древний Мингечаур. Баку: Издательство АН Азерб. ССР, 191 с.
- Bahşeliyev V.B. (2004) Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin manevi medeniyeti. Bakü, Bilim, 320 s.
- Bahşeliyev V.B. (2007) Azərbaycan arkeolojisi. Bakü, Bilim, 238 s.
- Bahşeliyev V., Maro C., Aşurov S. (2008) Ovçular tepesi yerleşim yerinde arkeolojik kazılar // AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, s. 111-117.
- Bahşeliyev V., Marro C., Aşurov S. (2010) Ovçular tepesi (2006-2008 yılı çalışmalarının ilk sonuçları) (Tirst Pre Liminary Report the 2006-2008 seasons). Bakü, Bilim, 156 s.
- Bahşeliyev V., Novruzov Z. (2010) Sirabda arkeolojik araştırmalar. Bakü, Oskar, 160 s.
- Bahşeliyev V.B., Seyidov A.Q. (2011) Halec seramiğinin özellikleri / / AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, s. 77-86
- Brown T.B. (1951) Excavations in Turkey, 1948. Jon Murray Albemarle Street, w.XIX, London, 279 s.
- Джафаров А.К. (1992) Новая многослоная Мастерская Стойанка Казма в Азербайджане. Российская археология, №2, с. 270 - 274.
- Edwards M.R. (1981) The Pottery of Havtavan Tepe VI B (Urmia Ware), İran, w. KIK, s. 101-140.
- Hamilin C. (1977) The early Second Millennium karbon assemblage of Dinka Tepe. Iran, p. 125-153.
- Habibullayev O.A. (1959) Kültepede arkeolojik araştırmalar. Bakü, Az. SSR. EA, 134 s.
- Кушнарева К.Х., Чубиншвили Т.Н. (1970) Древние культуры Южного Кавказа. Ленинград, 191 с.

Koşay H., Turfan K. (1959) Erzurum-Karaz kazisi raporu. Türk Tarih Kurumu, Belleten XXIII, № 91, Ankara, s. 349-413.

Muradova F.M. (1979) Kobustan tunc döneminde. Bakü, Bilim, 117 s.

Oruçov A.Ş. (1989) İlk Ortaçağ'da Azerbaycanda seramik (IV-VIII yüzyıllarda). Bakü, Bilim, 72 s.

Özfrat A., Marro C. (2003) 2002 yılı Van, Ağrı ve İğdir illeri yüzey araştırması. Araştırma sonuçları toplantısı, 1 cilt, Ankara, s. 16-32.

Özfrat A. (2004) Ağrı dağı arkeolojik yüzey araştırması. Güneşin doğduğu yer: Doğubayazıt sempoziomu. İstanbul, s. 89-102.

Сеидов А.Қ. (1993) Памятники кура-аракской культуры Нахичевани. Баку, Билик, 164 с

Sevin, V., Özfrat, A., Kavaklı, E. (2000) Van-Karagündüz Höyüğü kazıları (1997 Yılı Çalışmaları), Belleten LKIII/238, s. 847-882.

Seyidov A., Bahşeliyev V. Mahmudova V. (2010) Halec. Bakü, Bilim, 220 s.

Seyidov A., Bahşeliyev V. (2011) Sederek. Bakü, Bilim, 184 s.

Seyidov A.Q., Bahşeliyev V.B. (2002) Nehecirde arkeolojik araştırmalar. Bakü, 201 s.

Seyidov A.Q. (2003) Nahçıvan m.ö. VII-II binyıllarda. Bakü, Bilim, 339 s.